

<https://helda.helsinki.fi>

Esteettiset arvot muuttuvassa ympäristössä

Haapala, Arto

Gaudeamus Helsinki University Press
2020

Haapala , A 2020 , Esteettiset arvot muuttuvassa ympäristössä . julkaisussa S Kyllönen & M Oksanen (toim) , Ilmastonmuutos ja filosofia . Gaudeamus Helsinki University Press , Helsinki , Sivut 216-235 .

<http://hdl.handle.net/10138/327448>

publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Esteettiset arvot muuttuvassa ympäristössä

ARTO HAAPALA

Ilmastomuutos vaikuttaa tavalla tai toisella inhimillisen todellisuuden kaikkiin alueisiin, sillä ilmaston lämpeneminen moninaisine seurausilmiöineen pakottaa meitä muuttamaan elintapojamme. Pienessä mittakaavassa tämä koettiin keväällä 2020 käynnistyneen koronapandemian yhteydessä: arkisia rutiineja jouduttiin muuttamaan ja itsestäänselvyydet kyseenalaistuivat, mikä ilmeni esimerkiksi myöhemmin koomisena näyttäytyneenä vessapaperin hamstraamisena. Ilmastomuutoksen seuraukset ovat mitä todennäköisimmin pitkäkestoisempia kuin minkään yksittäisen pandemian, ja onkin tärkeää pohtia myös esteettisten arvojen asemaa ja mahdollista tehtävää muutokseen sopeutumisessa sekä erilaisten arvojen keskinäistä suhdetta.

Eri arvoalueiden keskinäinen suhde on vanha filosofinen kysymys: Kuinka kauneus ja hyvyys suhtautuvat toisiinsa? Onko kaikki hyvä myös kaunista ja kaunis aina hyvää? Entäpä kauneus ja totuus? Romantikkorunoilija John Keats (1795–1821) muotoili kuuluisan, kiistellyn ja monitulkintaisen ajatuksen kauneuden ja totuuden yhteydestä ”Oodissa kreikkalaiselle uurnalle” (1820): ”On totta kaunis, kaunis on tosi’ – Vain sen me tiedämme, se riittääkin.”¹ Englantilainen taideteoreetikko John

Ruskin (1819–1900) puolestaan katsoi, että niin totuus kuin kauneuskin ovat alisteisia hyvyydelle ja että kaikki palautuu viime kädessä ylluonnolliseen perustaan: kauneus on Jumalan lahja.²

Uudemmassa filosofisessa estetiikassa aiheesta on kirjoittanut muiden muassa yhdysvaltalainen Marcia Muelder Eaton. Tunnetussa artikkelissaan ”Aesthetics: the Mother of Ethics?” (1997) hän lainaa otsikkoa myöten kirjailija Joseph Brodskyn puhetta, jonka tämä piti vuonna 1987 vastaanottaessaan Nobelin kirjallisuuspalkintoa: ”Yleisesti ottaen jokainen uusi esteettinen todellisuus tekee ihmisen eettisestä todellisuudesta tarkemman. Sillä estetiikka on etiikan äiti.”³ Brodsky lienee halunnut painottaa taiteen kognitiivista tehtävää: sanataideteokset voivat auttaa meitä eettisten ongelmien ymmärtämisessä, ja ne saattavat jopa edesauttaa omastamme poikkeavien ”eettisten todellisuuksien” hyväksymistä. Kokonaan toinen kysymys on, tekeekö tämä estetiikasta etiikan äidin. Useimmiten etiikka antaa reunaehdot sille, mikä on hyväksyttävää niin taiteen tekemisessä kuin muussakin esteettisiä arvoja synnyttävässä toiminnassa. Esimerkiksi elävien olentojen tarkoituksellista vahingoittamista taiteellisen toiminnan nimissä pidetään yleensä tuomittavana.

Estetiikan ja etiikan välinen suhde on pitkälle analoginen sen kysymyksen kanssa, kuinka esteettiset arvot ja ekologiset tosiasiat (luonnontieteiden tuottama tieto) suhtautuvat toisiinsa. Onko ekologia estetiikan äiti, vai voiko asetelma olla myös päinvastainen, jolloin esteettisillä arvoilla voitaisiin perustella ekologisesti haitallisia päätöksiä? Itse en usko, että yleispätevää ratkaisua on suuntaan tai toiseen, minkä vuoksi on edettävä tapauskohtaisesti. Pidän tärkeänä sitä, ettei omaksuta yksioikoista ”ekologista estetiikkaa” ja tehdä päätöksiä pelkästään ekologisista perusteista. Samalla haluan kuitenkin korostaa, että mikäli ilmastonmuutoksen torjuntaan tai ilmastonmuutoksen kieltäjien käsitysten muuttamiseen on esteettisiä perusteita, ne on syytä tuoda esiin.

Globaali ilmastonmuutos muuttaa ympäristöämme ja samalla vaikuttaa esteettisiin arviointeihimme. Vain harvat, jos mitkään, esteettiset arviot ovat muuttumattomia. Esteettiset arvot ovat kulttuurisia tosiasioita: ne vallitsevat ja vaikuttavat ihmisiin jonkin kulttuurin sisällä. Kun kulttuurimme muuttuu ilmastonmuutoksen vuoksi, myös esteettiset arvomme muuttuvat – eivät kuitenkaan välttämättä niin, että ne muodostaisivat ekologisten tosiasioiden saneleman monoliittisen joukon. Esteettisyyteen kuuluu moninaisuus ja rikkaus.

Koska esteettisyyden kirjo on rikas, ilmastonmuutoksen vaikutus esteettisiin arvoihin ei ole yksiselitteistä, ja itse asiassa koko kysymys on jäänyt ympäristöestetiikassa hiukan katveeseen. Pyrin tässä luvussa osoittamaan, että esteettisiä arvoja ei voida alistaa ekologialle menettämättä huomattavaa määrää esteettistä monimuotoisuutta. On kuitenkin yksi esteettisten arvojen laji, joka on erityisen altis ihmisen elinympäristön muutoksille – arjen esteettisyys. Jos ilmastonmuutos vaikuttaa olennaisesti ihmisen mahdollisuuksiin toimia arjessa, myös arjen esteettinen ulottuvuus muuttuu. Arkisuuteen kuuluu pysyvyys ja ennustettavuus, ja niille ilmastonmuutos on ilmiselvä uhka: estetiikan kannalta lämpenemisen aiheuttamat muutokset ja epävarmuus ovat keskeisiä. Arjen estetiikka on saanut enenevässä määrin huomiota tutkimuksessa vasta viimeisen kymmenen vuoden aikana, ja palaan aiheeseen tämän luvun lopussa. Lähdän kuitenkin liikkeelle muutamista perinteisistä ympäristöestetiikan kysymyksistä ja ongelmista.⁴ Vaikka ajatus estetiikan valjastamisesta ekologian palvelukseen ja samalla ilmastonmuutoksen torjuntaan saattaa vaikuttaa houkuttelevalta, pyrin seuraavassa osoittamaan tällaiseen näkökantaan liittyviä ongelmia.

Positiivinen estetiikka ja luonnon kunnioittaminen

Tarkastelen aluksi kahta läheisesti toisiinsa liittyvää ekologisen estetiikan teesiä, jotka kytkeytyvät ilmastonmuutoksen herättämään huoleen. Niistä ensimmäisen mukaan kaikki luonnonmukainen, ”koskematon” villi luonto on esteettisesti arvokasta. Toinen esittää, että kaikki luontoa tuhoava toiminta on esteettisesti epätoivottavaa. Jälkimmäinen teesi seuraa ensimmäisestä, joskin ilmaisu ”luontoa tuhoava toiminta” on epämääräinen voiden tarkoittaa suurta joukkoa luonteeltaan hyvin erilaisia tapoja puuttua luontoon. Jos kerään puusta muutaman oksan, puutun jollakin tavalla luonnon prosesseihin, mutta toimintani mittakaava on aivan toinen kuin viereisessä metsässä suoritettavissa avohakuissa. Aiheuttamani ekologinen ja esteettinen haitta on metsätyökoneen aikaansaamaan tuhoon verrattuna minimaalinen.

Ajatus koskemattoman luonnon esteettisestä arvosta palautuu sellaisiin 1800-luvun brittiläisiin ja yhdysvaltalaisiin kirjoitajiin kuin John Ruskiniin, William Morrisiin, G. P. Marshiin ja John Muiriin.⁵ Vaikka luonnon kauneutta on ihailtu niin suomalaisessa kaunokirjallisuudessa (esimerkiksi Frans Emil Sillanpää) kuin luontokuvauksissakin (esimerkiksi Reino Kalliola), täkäläisessä ympäristöestetiikan tutkimuksessa teesin toi painokkaasti esiin Aarne Kinnunen alan ensimmäisessä suomalaisessa kirjoituskokoelmassa vuodelta 1980. Siinä Kinnunen toteaa, että ”jokainen koskematon luonnonkolkka on kaunis. Esteettinen luonnosta nauttiminen on jotain muuta kuin arvostelemista. Luonnonestetiikka on positiivista.”⁶ Kinnusen terminologiaa seuraten kantaa onkin alettu kutsua ”positiiviseksi estetiikaksi”.⁷ Kinnunen perustelee väitettään sillä, että ainoastaan artefakteja voidaan arvioida kriteerien perusteella: ”Erilaiset arvostelukriteerit tulevat käyttöön vasta, kun punnitaan ihmisen osuutta luonnon muuttamisessa tai kun ihminen valitsee itselleen esimerkiksi asuinpaikkaa.”⁸

Luonnon välttämättömän positiivisen esteettisen arvon puolesta ovat argumentoineet myös filosofit Holmes Rolston ja Stan Godlovich.⁹ Yhdysvaltalainen Rolston maalailee kuvaa ankarissa luonnonolosuhteissa toimivasta ekosysteemistä:

Jos menee tundralle, kasvit ovat pieniä ja vierinkiviä, jääkauden jäänteitä, on paljon. Kun ymmärrän miten ankara kuiva tai vuori-ilma on, havaitsen että hengissä sinnittelevät kasvit ovat esteettisesti stimuloivia. Osaan arvostaa elämää joka kyyristelee alhaalla maan tasalla, taipuneita ja kieroja puita, jotka kituuttavat kylmissä ja tuulen tuivertamissa ympäristöissä.

Vuorivyyhyhkyttä hallitsevat kuuset ovat ikivihreitä ja sen muotoisia kuin ovat, jotta ne voivat yhteyttää ympäri vuoden ja karistaa lumen oksiltaan; ikuisesti puhaltavassa tuulessa neulaset toimivat paremmin kuin lehdet. Kontortamänty uudistaa itsensä metsäpaloissa, sen takia niitä on niin monta samanikäistä yksilöä samassa paikassa. Kalliovuorten metsästä ei puutu tasapainoa [...]; päinvastoin, siellä elämä säilyy jatkuvassa ympäristön vastuksen ja sallivuuden, tuulen ja veden, kylmän ja kuumen, elämän ja kuoleman dialektiikassa.¹⁰

Rolstonin ajatus on, että kun ymmärtää jonkun ekosysteemin – vaikkapa Kalliovuorten – toiminnan, välttämättä myös arvostaa sitä esteettisesti. Rolstonin tiedeperustaisessa käsityksessä luonnontieteellinen tieto on edellytys oikeaan esteettiseen arviointiin. Luonnonkohteiden esteettisissä arvioinneissa voidaan Rolstonin mukaan olla väärässä: jos pidän Kalliovuorten maisemaa yksitoikkoisena, metsää salaman sytyttämän metsäpalon jäljiltä rumana ja valittelen vielä vesielementin (kuten järvien) puutetta aromaisemassa, arvioin tätä nimenomaista ympäristöä väärin kriteerein. Oikeiden ekologiaan perustuvien kriteereiden perusteella koskematon luonto on aina esteettisesti arvokasta. Tällä samalla

logiikalla kaikki toimet, jotka vaikuttavat ilmastonmuutoksen torjunnassa, ovat esteettisesti arvokkaita, ja kaikki, jotka kiihdyttävät ilmastonmuutosta, vuorostaan esteettisesti kyseenalaisia.

Positiivisen estetiikan teesi kytkeytyy luontevasti vihreään tai ekologiseen estetiikkaan. Metsä- ja yhteiskuntatieteilijä Paul H. Gobster on eri yhteyksissä formuloinut ekologisen estetiikan periaatteita. Yhdessä varhaisessa kirjoituksessaan hän toteaa seuraavasti:

Yksityisen ihmisen ekologinen estetiikka haastaa laajentamaan käsitystä siitä, kuinka maisema ”nähdään” ja mikä on yksilön paikka siinä. Näkymää painottavassa estetiikassa [*scenic esthetic*] ensisijaista on mielihyvän tavoittelu, ja mielihyvää voidaan saada maisemaa katsomalla täysin riippumatta sen ekologisesta yhtenäisyydestä [*ecological integrity*]. Sen sijaan ekologisessa estetiikassa mielihyvä tulee tiedosta, että maisema on ekologisesti ”terve” [*fit*]. Tämä kytkee estetiikan ekologiaan ja etiikkaan. [...] Ekologisessa estetiikassa mielihyvä nousee siitä tiedosta, kuinka maiseman osat liittyvät kokonaisuuteen, esimerkiksi kuinka ”esteettiset indikaattorilajit” (Callicott 1983), kuten kulokerttuli [*Kirtland’s warbler*], itäkanadansusi ja täpläpöllö [*northern spotted owl*] saadaan säilymään koskemattomassa ekosysteemissä.¹¹

Kun tutkijat ovat yhdistäneet eettiset, ekologiset ja esteettiset näkökulmat ja arvot, he ovat usein päätyneet normatiivisiin kannanottoihin: on väärin tai sopimatonta arvostaa esteettisesti jotakin sellaista, mikä on eettisesti tai ekologisesti haitallista. Näin tekee esimerkiksi Marcia M. Eaton:

Samalla tavalla kuin kriitikot ja kasvattajat auttavat meitä pitämään yllä ja uudistamaan kiinnostustamme taideteoksiin kertomalla niistä erilaisilla tavoilla, jotka auttavat meitä kiinnittämään

huomiomme esteettisiin ominaisuuksiin, samalla tavalla ekologit antavat sellaista tietoa ekosysteemeistä, joka voi suunnata huomiomme maisemien esteettisiin ominaisuuksiin. [...] Jo pieni määrä ekologista tietoa – riittävästi, jotta ymmärtää, kuinka paljon kallisarvoista vettä tarvitaan kaupunkipuiston ylläpitämiseen kuivassa ilmastossa – pakottaa meidät tunnustamaan, että tällainen puisto ei luultavasti säily tulevaisuuteen. Ekologisesti huono alkaa näyttää esteettisesti huonolta.¹²

Normatiivinen kanta on aivan nurkan takana, ja Eaton jatkaakin: ”Tämä keskinäinen riippuvuus pätee myös esteettisiin ja ekologisiin arvoihin – tai ainakin sen pitäisi päteä, jos pyrimme kestäviin ympäristöihin ja samalla kestävään ympäristöestetiikkaan.”¹³

Esteettisten mieltymystemme tulee siis olla yhdenmukaisia ekologian tieteellisten tulosten kanssa. Entä jos näin ei tapahdukaan? Tässä esimerkki: Tähtitorninmäen puistikko Helsingin keskustassa on kokonaisuudessaan ihmisen aikaansaannosta. Se toteutettiin 1800-luvun loppupuolella silloisten puutarhataiteen periaatteiden mukaisesti alun perin kallioiselle ja louhikkoiselle mäennyppylälle. Maansiirtotöitä tehtiin paljon, jotta puisto-omainen kasvillisuus – suuri osa vieraslajeja – saatiin menestymään.¹⁴ Selvää on, että Helsingin kaupungin puutarhaosasto on hoitanut tai ”joutunut hoitamaan” puistikkoa kaikki nämä kulu- neet vuosikymmenet; kasteleminen ja ruohikon leikkaaminen ovat kesäaikaan säännöllisiä toimenpiteitä. Puistossa on myös kukkaistutuksia, jotka eivät pitkään menestyisi ilman hoito- toimenpiteitä. Itse pidän tämäntyyppisiä hoidettuja puisto- alueita esteettisesti arvokkaina. Niillä on mielestäni usein jopa enemmän esteettistä arvoa kuin hoitamattomilla luonnonvarai- silla alueilla, ja niillä on suuri merkitys kaupungin asukkaille ja vierailijoille.

Olenko kuitenkin väärässä? Ovatko esteettiset mieltymykseni tuomittavia, koska ekologisen kestävyuden periaatetta rikotaan? Mielestäni toimisimme virheellisesti, jos tällaisissa tapauksissa ottaisimme ekologisen kestävyuden ylimmäksi ohjenuoraksi ja jättäisimme puiston kokonaan hoitamatta, ”luonnon armoille”. Sen sijaan esteettiset, historialliset ja muut kulttuuriset arvot painavat tällöin vaakakupissa ekologisia enemmän.

Pienemmässä mittakaavassa sama koskee piha-alueita. Tuli siko nurmialueet jättää leikkaamatta, kukat ja pensaat istuttamatta? Puhtaasti ekologisin perustein näin varmaan pitäisi tehdä, mutta tuskin edes kaikki luonnonmukaisuutta korostavat haluavat tätä, ja syynä ovat esteettiset arvot. Hoidettu pihapiiri on esteettisesti parempi kuin hoitamaton. Luonnonmukaisuus vaihtelee tapauksesta toiseen: metsäinen mökkitontti voi olla monella tavalla luonnonmukaisempi kuin pihapiiri, jossa on nurmikenttä ja istutuksia. Selvää kuitenkin on, että ihminen asumisellaan ja toiminnallaan pyrkii aina hallitsemaan luontoa – vain kontrolloimisen määrä vaihtelee.

Tämä pätee myös isossa mittakaavassa: vaikka ensisijainen pitkän aikavälin tavoite onkin ilmastonmuutoksen torjunta ja sen vaikutusten minimointi, yksittäinen ihminen ei voi perustaa kaikkia valintojaan vain ilmastonmuutosta ajatellen, vaan hän ottaa huomioon inhimillisen todellisuuden kokonaisuudessaan. Kärjistettynä esimerkkinä voisi olla vaikkapa kaikesta taiteellisesta toiminnasta luopuminen, joka epäilemättä olisi jossakin mielessä luonnonmukaista ja edistäisi hiilineutraaliuteen pääsemistä. Tällöin kuitenkin menetettäisiin jotakin hyvin arvokasta inhimillisestä todellisuudesta, ja joutuisimme miettimään, kannattaako näin suurta uhrausta tehdä.

Luonnon rumuuden puolustus

Palaan vielä positiivisen estetiikan teesiin eli ajatukseen, että koskematon luonto on aina esteettisesti arvokasta. Sivuutan tässä sen ongelman, että koskemattoman luonnon olemassaolo voidaan nykymaailmassa perustellusti kiistää, sillä esimerkiksi juuri ilmaston lämpenemisen seurauksena ihmisen vaikutus ilmenee kaikkialla napajäätiköistä sademetsien syvyyksiin. Tässä yhteydessä tärkeämpää on pohtia sitä periaatteellista kysymystä, ovatko luonnonobjektit negatiivisen esteettisen arvioinnin ulottuvissa. Onko jotenkin väärin olla esteettisesti kriittinen luontoa kohtaan? Ja edelleen, voivatko ilmastomuutoksen torjuntaa edistävät toimet olla esteettisesti kyseenalaisia?

Aarne Kinnunen näyttää ajattelevan, että kriittinen asenne on perusteeton, koska luonnonkohteilla ei ole tekijää. Ei siis ole ketään yksittäistä subjekta, jota voitaisiin kritisoida. Tämä on kuitenkin kestämaton peruste, sillä samalla logiikalla meidän pitäisi kieltää myös myönteisten arvioiden tekeminen: ei ole tekijää, jota kiittää onnistuneesta lopputuloksesta. Johdonmukaisuuden vuoksi olisi pidättäydyttävä esteettisestä arvioinnista kokonaan. Mutta näinhän me emme suinkaan tee, vaan ihmiset menevät luontoon saamaan muiden muassa esteettisiä kokemuksia.

Myös Rolstonin argumentti ekologisen tiedon antamien kategorioiden autuaaksi tekevästä vaikutuksesta ontuu ja perustuu jonkinlaiseen kategoriavirheeseen. On täysin ymmärrettävää ihmetellä ja ihaila ekosysteemien toimintaa, olivat ne sitten niukoja niin kuin tundralla tai rikkaita niin kuin sademetsissä. Se, että kohdistan ihailuni ja ihmettelyni jonkin ekosysteemin kaltaiseen kompleksiseen kokonaisuuteen, on kuitenkin eri asia kuin se, että annan esteettisen arvion ympäristöstä tai sen osasta.

Tiedän, että monet Islannissa vierailevat ovat haltioissaan maan karuista maisemista ja käyttävät niiden kuvailuissa esteettisesti

positiivisia adjektiiveja. Minuun tuo karuus ei silti tee vaikutusta: hyvin yksitoikkoinen maisema, jossa silmä ei lepää vaan väsyä ja jossa liikkuminenkaan ei tuota juuri muuta kuin liikunnan iloa.

Saatan hyvin olla mielipiteineni vähemmistössä, mutta olenko väärässä, jos edes Rolstonin antamien kuvausten kaltaiset ekologiset tosiasiat eivät muuta esteettisiä käsityksiäni – vaikka toki arvostan ja ihailen sitä ekosysteemiä, joka näin karussa ympäristössä toimii? Pitäisikö minulle antaa ekologista kasvatusta niin kuin Eaton vihjaa? Entä jos en kaikesta kasvatuksesta huolimatta näe enkä tunnusta karuuden kauneutta? Pitäisikö tästä antaa jonkinlainen moraalinen tuomio? Onko minussa jotakin moraalisesti vialla? Ehkä kärsin tässä suhteessa jonkinlaisesta ”esteettisestä akraasiasta”¹⁵, heikkoluonteisuudesta? Mutta jos en itse tunnusta niitä esteettisiä periaatteita, joita Rolston painottaa, kyse ei voi olla heikkoluonteisuudestakaan.

Esimerkkeinä luonnon esteettisestä epäarvosta käyvät myös erilaiset hajoamisprosessit. Lahopuilla on suuri merkitys metsän ekosysteemien ja monimuotoisuuden kannalta, mutta tämä tosiasia ei tee joka ikisestä lahoavasta puusta esteettisesti arvokasta tai edes kiinnostavaa. Puiden lehdet ovat syksyllä ruskan väriiloistossa parhaimmillaan todella kauniita, kun taas keväällä, talven jäljiltä ruskeana hajoavana massana, ne eivät ole sitä enää lainkaan. Rolstonin oma esimerkki on susien tappama, mädäntynyt hirvenraato:

Sain todistaa saalistajan ja saaliseläimen ekologiaa, lajikantojen dynamiikkaa, heterotrofeja ravitsemassa itseään autotrofeilla; hajoamistilassa olevaa raatoa kierrättivät jo mikro-organismit. Kaikki tämä tiede ja tieto koskee jotakin elintärkeää, olennaista ja eksistentiaalistakin maisemassa elämisestä. Näkymässä oli mukana aika, elämä, kuolema: elämä joka jatkuu lakkaamattoman tuhoutumisensa keskellä. [...] Tässä maailmassa lihallisesti olevana näin senhetkisen ympäristöni lävitse pohjimmaiseen Ympäristöön, ja havaitsin sen esteettisesti kiinnostavaksi.¹⁶

Sitaatti tuo esiin Rolstonin virheen: hän ei niinkään ole esteettisesti kiinnostunut senhetkisestä ympäristöstään kuin ”pohjimmaisesta Ympäristöstä”. Epäilen, voiko sitä kiinnostusta ja kunnioitusta, jota Rolston tuntee ”pohjimmaiseen Ympäristöön”, järkevästi kutsua esteettiseksi. Sillä on paljon enemmän tekemistä tiedon, tieteen ja uskonnollisävytteisten tunteiden kuin aistihavaintojen kanssa.

Hyväksytään siis se, että luonnossa voi olla rumuutta ja että ekologisesti haitallinen voi olla esteettisesti arvokasta; ja edelleen, että kaikki ilmastomuutoksen torjuntaan tähtäävät toimet ja niiden tulokset eivät välttämättä ole esteettisesti arvokkaista, vaan osa voi olla ”esteettisesti haitallisia”. Mitä tästä seuraa? Ainakin yksi asia on selvää: seurauksena ei ole se, että meidän tulisi alkaa tehdä mahdollisimman paljon ekologisesti kestävämpiä ratkaisuja saavuttaaksemme maksimaalisen esteettisen arvon. Esteettiset arvot ovat yksi arvolaji muiden joukossa, mutta eivät ainoita eivätkä useimmissa tapauksissa sellaisia, millä olisi yksinomainen asema ympäristöä koskevia päätöksiä tehtäessä.

Lisäksi esteettiset arvot ovat sillä tavalla vaikeasti tavoitettavia, että ne muodostuvat kunkin yksilön kanssakäymisessä ympäristönsä kanssa. Metsän kauneus ei ole metsässä tieteellisesti määriteltynä ekologisena kokonaisuutena eikä kokijan silmässä tai mielessä, vaan siinä kokemuksellisessa ympäristössä, jossa liikumme (ks. myös Väyrynen, luku 13). Tätä esteettisten arvojen erityistä ontologista asemaa on kuvattu myös sanomalla, että esteettiset arvot ovat kokijan ja kohteen välissä. Saksalaisen nykyfilosofi Gernot Böhmen ”uusi estetiikka” perustuu nimenomaan tähän ajatukseen: esteettisten ominaisuuksien luonteeseen kuuluu sijoittamisen vaikeus; on vaikeaa sanoa, missä ne oikeastaan ovat. Ne ovat tunnelman tai ”atmosfäärin” kaltaisia, ja niihin vaikuttavat niin ympäristön kuin kokijankin ominaisuudet.¹⁷

Kun esteettiset ominaisuudet määritellään tällä tavalla, on selvää, että niiden konstituutio on kiinni myös kokijan, ei vain koettavan kohteen ominaisuuksista. Esteettinen sensitiivisyys tai ”maku” ei ole pelkkää avoimuutta ja antautumista kohteelle – jos tällainen heittäytyminen tai saksalaisfilosofi Martin Heideggerin (1889–1976) termein ”silleen jättäminen” ylipäättään on mahdollista – vaan myös aktiivista osallistumista. Ihmisen elämismaailma merkityksineen ja arvoineen ei ole olemassa ihmisen teoista ja toiminnasta riippumatta. Toisaalta olisi myös virheellistä olettaa, että elämismaailma ilmiöineen kuten esteettisine ominaisuuksineen olisi jotakin täysin subjektiivista yksilökohtaisten mielipiteiden merkityksessä. Kulttuurisina olioina ihmiset jakavat elämismaailmaa ja sen merkityksiä ja arvoja. Ihmiset näkevät metsän (tai tundramaiseman) kauneuden, kun he jakavat riittävästi kokemusta ohjaavia ennakko-oletuksia.

Nämä ennakko-oletukset perustuvat usein kulttuuriin tekiöihin mutta myös henkilöhistoriallisiin seikkoihin. Jos olisin metsämaiseman sijaan altistunut enemmän Islannin aavojen maisemien kaltaisille näkymille, pystyisin kenties näkemään Islannin kauneuden. Tässäkin on syytä tuoda esiin, että ennakko-oletukset syntyvät usein täysin riippumatta luonnontieteellisestä tiedosta eikä tieto automaattisesti muuta niitä.

Asia pätee luonnollisesti myös toisin päin: ympäristön muutuksessa muuttuu ihmisen elämismaailma ja samalla siihen liittyvät merkitykset ja arvot. Ilmastonmuutoksen aiheuttamat muutokset voivat olla niin perustavanlaatuisia ja laajakantoisia, että toteutuessaan ne väistämättä heikentäisivät myös esteettisten kokemusten mahdollisuutta, tai ainakin ne pakottaisivat meitä muuttamaan esteettisiä preferenssejämme jollakin tavalla.

*Esteettinen jalanjälki, esteettinen
integriteetti ja esteettinen kestävyys*

Muutamista ilmastonmuutokseen liittyvistä termeistä on tullut paitsi osa arkikieltä myös enemmän tai vähemmän käyttökelpoisia työkaluja luonnontieteiden ulkopuolella. Paljon käytetty metafora on ”jalanjälki” (*footprint*), ja ”hiilijalanjäljen” lisäksi puhutaan muiden muassa ”ekologisesta jalanjäljestä”, ”digitaalisesta jalanjäljestä” ja jopa ”esteettisestä jalanjäljestä”¹⁸.

Vaikka tällaiset kielikuvat ovat houkuttelevia ja joskus havainnollisiakin, niiden epämääräisyys helposti peittää aitoja ongelmia. Jos esimerkiksi ”esteettisellä jalanjäljellä” tarkoitetaan jonkun ihmisen tai tahon aikaansaamia esteettisiä muutoksia ympäristössä ja näiden muutosten jonkinlaista mittaushetkellisuutta (kuinka suuri on esteettinen jalanjälkesi), meidän pitäisi pystyä arvioimaan esimerkiksi Johann Sebastian Bachin esteettistä jalanjälkeä Arto Haapalan esteettiseen jalanjälkeen ja edelleen vaikkapa mittaus-tekniikkaan erikoistuneen Vaisala Oy:n esteettiseen jalanjälkeen. Bachin esteettinen jalanjälki on ainakin kulttuurisesti merkittävä ja oletettavasti suurelta osin positiivinen. Samalla Bach on osaltaan vaikuttanut metsien käyttöön, koska hänen sävellystensä esittämistä varten on valmistettu suuri määrä musiikki-instrumentteja. Metsiä on siis hakattu, ja tällä on ollut sekä ekologista että esteettistä merkitystä. Haapala puolestaan ei ole kirjoittanut sävellyksiä, mutta hänen julkaisuihinsa on käytetty metsävarantoja. Vaisala Oy taas on luonnonvarojen kulutuksen suhteen aivan omassa luokassaan. Vertailemisen mahdottomuus asettaa kyseenalaiseksi esteettisen jalanjäljen käsitteen hyödyllisyyden. On toki paljon esimerkkejä, joissa voi selvästi osoittaa luontoon jääneen huomattavan esteettisen haitan. Avohakkuut ovat yleensä tällaisia, samoin kaivostoiminta – hakematta tulee mieleen Talvivaaran tapaus.

”Ekologisen integriteetin” (*ecological integrity*) rinnalla on käytetty termiä ”esteettinen integriteetti”¹⁹. Yhtenäisyys on perinteisesti ollut yksi keskeisistä esteettisistä arvoista, eikä ”esteettinen integriteetti” tuo keskusteluun kovin paljon uutta. Esimerkiksi yhdysvaltalaisfilosofi Monroe C. Beardsleyn (1915–1985) tunnettu analyysi esteettisen elämyksen voimakkuuteen ja samalla esteettisen arvon tasoon vaikuttavista tekijöistä sisältää yhtenäisyyden. Beardsley tosin käyttää eri englanninkielistä termiä *unity*, mutta ajatus on keskeisesti sama.²⁰

Viimeisin näistä terminologisista laajennuksista on kestävyyskeskustelun siirtäminen estetiikan puolelle. Mitä siis voisi tarkoittaa ”esteettinen kestävyys”? Mielestäni kestävyys käsite tarjoaa jalanjälkeen verrattuna paremman lähtökohdan ekologisten ja esteettisten arvojen pohdinnalle ja samalla ilmastonmuutoksen ja estetiikan kytkennälle. Vaikka ”esteettinen kestävyys”²¹ on terminä uusi, ajatus esteettisestä kestävyydestä ei sitä ole: monilla esteettisen kulttuurin aloilla, ehkä eniten arkkitehtuurissa, on pyritty ”ajattomuuteen”. Ensimmäisellä vuosisadalla eläneen roomalaisen arkkitehdin ja teoreetikon Vitruviuksen (81–15 eaa.) käsite kestävyys, *firmitas*, viittaa ennen kaikkea materiaalien ja teknisten ratkaisujen kestävyYTEEN, mutta ajatus kauneuden kestävyydestä ei ole kaukaa haettu edes Vitruviuksen yhteydessä (ks. myös Väyrynen, luku 13). Ajattomuuden vastakohta on tällöin nopeasti ohimenevä muoti-ilmiö.

On luontevaa ajatella aineellisen ja rakenteellisen kestävyysden liittyvän kiinteästi kulttuuriseen ja esteettiseen kestävyYTEEN: on toivottavaa, että rakennus ei ole esteettisestikään kertakäyttöinen. Samalla se on myös ekologisesti kestävä, joskin kestävyysden tarkempi analyysi edellyttäisi rakennusmateriaalin ottamista huomioon. Mitä paremmin kohde kestää ”ajan hammasta” esteettisessä mielessä, sitä suuremmat mahdollisuudet sillä on saavuttaa klassikon asema. Viimeksi mainittu tarkoittaa nimenomaan

sitä, että kohde säilyttää esteettisen kiinnostavuutensa ja arvonsa läpi kulttuurikausien. Eri taiteissa on omat klassikkonsa, joiden merkitystä ja arvoa ei kiisteta. Sama pätee arkkitehtonisiin kokonaisuuksiin, rakennuksiin ja laajempiin rakennettuihin ympäristöihin. Lainsäädännössä asia on huomioitu suojeluperiaatteina. Myös luonnonympäristöistä ja maisemista on omat lainsäädäntönsä. Ekologinen ja esteettinen kestävyys voivat siis kulkea luontevasti rinta rinnan.

*Esteettisen kokemisen moninaisuus ja
esteettisten ominaisuuksien säännöttömyys*

Esteettiseen kokemiseen kuuluu tietynlainen omakohtaisuus ja kulttuurinen vaihtelu. Olisi vahingollista esteettisen kokemisen moninaisuudelle ja esteettiselle kulttuurille yleisesti, jos suostuisimme hyväksymään ylimmät maunvartijat ja esteettiset poliisit. Diktatuureissa on pyritty luomaan universaaleja esteettisiä järjestelmiä ja niille perustuvia arvoja, mutta tässä on aina epäonnistuttu. Niin tärkeää kuin ilmastonmuutoksen torjunta onkin, en usko, että esteettisiä arvoja voi alistaa edes ekologiselle tiedolle. Lähdetäisiin oudoille ja vaarallisille teille, jos ihmisten esteettisiä mieltymyksiä pyrittäisiin korjaamaan jonkin yksittäisen periaatteen mukaan. Tällä en luonnollisestikaan halua kiistää tieteen merkitystä enkä väheksyä ilmastonmuutoksen vaaroja. Esteettinen ilmiöpiiri ei vain yksinkertaisesti toimi siten, että normit ja ohjeistukset automaattisesti muuttaisivat mieltymyksiä.

Tämä liittyy klassiseen maun ongelmaan. Tunnetussa kirjoituksessaan esteettisistä käsitteistä (*"Aesthetic Concepts"*, 1959) brittifilosofi Frank Sibley (1923–1996) tarkastelee niiden logiikkaa ja painottaa, että minkään esteettisen ominaisuuden läsnä- tai poissaoloa ei voida osoittaa tai todistaa samalla tavalla kuin esineen muotoa, painoa tai vaikkapa väriä.²² Ei ole mitään objektiivisten

perusteiden joukkoa, joka todistaisi maiseman kauneuden tai puiston rumuuden. Esteettiset käsitteet ovat säännöttömiä. Sibley ei erityisesti pohtinut tieteellisten tosiasioiden relevanssia esteettisessä todistamisessa, mutta hänen ajatuksiaan voi luontevasti soveltaa myös tässä käsittelemääni problematiikkaan.

Esteettisten käsitteiden yhteydessä käytetyt perustelut ovat pikemmin retorisia kuin loogisia, ja niissä esimerkiksi vertaukset, metaforat, vastakkainasettelut, toistaminen ja painottaminen ovat tärkeitä.²³ Vaikka puhuja käyttäisi kaikki retoriset keinonsa, tilanne voi kuitenkin olla se, että hän ei saa vastapuolta näkemään kohteessa niitä esteettisiä ominaisuuksia, joita hän itse havaitsee. Sibley kirjoittaa: ”Emme voi todistaa argumentein tai keräämällä riittävien ehtojen joukon, että jokin asia on hienostunut, mutta tämä ei ole sen kummallisempaa kuin kyvyttömyytemme osoittaa taidekritiikin keinoin, metaforin ja elein, että matti on kymmenen siirron päässä.”²⁴

Jos ekologiset argumentit olisivat ratkaisevia esteettisten arvojen määrittämisessä, seuraavankaltaisten argumenttien pitäisi olla pitäviä: ”Tähtitorninmäen puistikko on ruma (sen esteettinen arvo on negatiivinen tai se on arvoton), koska se on täysin keinotekoinen luomus ja koska sen ylläpitäminen on epäekologista.” Tai vastaava positiivinen arvostelma: ”Tämä lahoava puu on kaunis (esteettisesti arvokas), koska se on osa ekologisia prosesseja.” Minun korvaani nämä argumentit eivät kuulosta vakuuttavilta, enkä usko olevani ainoa. Perustelut eivät vain onnu, vaan ne tuntuvat olevan vääränlaisia; esteettisen arvon tai sen puuttumisen osoittamiseksi odotamme toisentyypisiä perusteita. Ei ole millään tavalla ristiriitaista vastata: ”Tiedän kyllä Tähtitorninmäen puistikon historian ja ymmärrän sen ylläpitämiseen liittyvät ekologiset ongelmat, mutta mielestäni se on silti kaunis.” Tai vastaavasti: ”Ymmärrän kyllä, että tämä lahoava puu on osa tärkeitä ekologisia prosesseja, mutta mielestäni se on silti ruma.”

Ekologisen estetiikan taustalla tuntuu olevan jonkinlainen huoli siitä, että ekologisten ja esteettisten arvojen ristiriitatilanteessa joko esteettiset tai ekologiset arvot menettäisivät merkitystään. Pidemmän päälle häviöjä on aina estetiikka – näin ajatus saattaisi kulkea – minkä vuoksi on parempi, että estetiikka taipuu heti kättelyssä ekologian muottiin. Tässä tapauksessa tällainen esteettisten arvojen alistaminen ekologisille on kuitenkin väärin tai vähintäänkin haitallista, sillä menetettävää on liian paljon. Selvää on, että suuressa mittakaavassa emme voi esimerkiksi ryhtyä muokkaamaan luonnontilaisia metsiä puistoalueiksi esteettisin perustein, koska menetettävää on aivan liian paljon ekologiselta kannalta. Järkevää on edetä tapauskohtaisesti tilannetta tarkastellen ja punnita hyötyjä ja haittoja niin esteettisesti kuin ekologisestikin. Tähtitorninmäen luonnontilaan palauttaminen niin, että kaikki hoitotoimenpiteet lopetetaan, ei ole perusteltua sen vuoksi, että tällöin menetettäisiin huomattavia esteettisiä arvoja. Puiston perustaminen luonnontilaiseen metsään, puhumattakaan kuivasta aavikosta, vaatisi puolestaan niin paljon ekologiaa uhrauksia, että esteettiset syyt eivät riitä.

Ehkä keskeisin yhtymäkohta ekologialla ja estetiikalla on juuri kestävyysperiaate. Esteettisesti kestävät, ajattomat ratkaisut ovat useimmiten myös ekologisesti kestäviä ainakin luonnonvarojen säästymisen mielessä. Samalla ne ovat osaltaan hillitsemässä ilmastonmuutosta.

Arjen estetiikka ja ilmastonmuutos

Sään ääri-ilmiöiden, kuten myrskyjen, tulvien ja kuivuuden, lisääntyminen muuttaa ihmisten elinympäristöjä huomattavasti ja hyvin lyhyen ajan sisällä. Ympäristön äkillinen muuttuminen on vain harvoin esteettisesti positiivinen seikka. Selvää on, että silloin kun ihmisen arkinen elinympäristö tuhoutuu, myös arjen esteettisten arvojen arvot ovat vaarassa. Ei ole enää pysyvyyttä, luotettavuutta

eikä jatkuvuutta – tekijöitä, jotka mahdollistavat ihmisen arkisen toiminnan ja ovat perustana arjen esteettisille arvoille. Olemme tekemisissä hyvin perustavien ihmisen olemista määrittävien eksistentiaalisten rakenteiden kanssa. Martin Heideggerin termin kyse on yhdestä keskeisestä ”eksistentiaalista”, ihmisen olemista määrittävästä tekijästä: maailmassa-olemisesta.²⁵

Maailmassa-olemiseen kuuluvat tuttuus ja turvallisuus, jotka puolestaan perustuvat pysyvyydelle ja ennustettavuudelle. Itse olen muissa yhteyksissä argumentoinut, että arjen estetiikka on nimenomaan tätä tuttuutta ja turvallisuutta: hiljaista kauneutta, joka ei pidä ääntä itsestään eikä pyri nousemaan esiin.²⁶ Thomas Leddy on sen sijaan kyseenalaistanut ajatuksen, että ihmisen maailmassa-olemiseen kuuluvat huomaamattomat elementit voisivat olla esteettisiä. Hänelle esteettinen ei ole tavallista (*ordinary*) vaan aina tavatonta (*extraordinary*).²⁷

Mielestäni on kuitenkin monellakin tavalla perusteltua laajentaa esteettisyyden ulottuvuutta arjen ja arkisuuden piiriin. Arkinen todellisuus on meitä lähimpänä, elämme jatkuvasti arkea. Tuttuuden rakentaminen on osa ihmisen perusluonnetta, eksistentiaalista rakennetta. Tuttuus luo turvallisuuden tunteen, joka on miellyttävä mutta johon vain harvoin kiinnitetään erityistä huomiota. Arkisten rakenteiden positiivinen ulottuvuus korostuu pääsääntöisesti silloin, kun tuo tuttuus on uhattuna tai tuhoutunut.

Kun esteettisyyden yksi keskeinen ulottuvuus kuuluu ihmisen eksistentiaaliin rakenteisiin, on selvää, että näitä rakenteita uhkaava ilmastonmuutos vaikuttaa kielteisesti myös arjen estetiikan mahdollisuuksiin. Voi käydä niin, että ihmiset ainakin jossakin määrin ja joissakin maapallon osissa pystyvät sopeutumaan ilmastonmuutoksen aiheuttamiin ympäristömuutoksiin ja rakentamaan maailmassa-olemisensa elementit uudella tavalla. On kuitenkin hyvin vaikea ennustaa, missä määrin tämä on

mahdollista. Pelkästään tältä kannalta ilmastonmuutoksen torjuminen on perusteltua myös esteettisistä syistä.

Ilmastonmuutoksen uhkan edessä voi helposti ajatella, että olemme rakentaneet arkemme väärällä tavalla. Polttomoottoritekniiikan ja fossiilisten polttoaineiden sijaan olisi pitänyt keksiä jotakin muuta. Näin epäilemättä on, mutta jälkiviisastelu ei tässäkään auta. Itse uskon – ja mielestäni ihmiskunnan historia on sen osoittanut – että ihminen pystyy sopeutumaan hyvin erilaisiin olosuhteisiin. Arjen pysyvyys ei ole välttämättä kiinni fossiilisisissa polttoaineissa, vaikka tällä hetkellä näin onkin. Meidän on epäilemättä alettava muuttaa rutiinejamme ja valmistautua näihin muutoksiin ajatuksellisesti. Voisi ajatella jopa niin, että kaikenlaisten esteettisten arvojen – niin arkeen, luontoon kuin kulttuuriin ja taiteeseen liittyvien – painottaminen ja esiin nostaminen antavat mahdollisuuden kiinnittää huomiota muuhunkin kuin jatkuvan taloudellisen kasvun ideologiaan. Me voimme nauttia ja saada tyydytystä siitä, mitä meillä jo on, kaikkein tavallisimmista arkisista asioista.

Keväällä 2020 kuollut ympäristövaikuttaja Pentti Linkola soitti minulle joskus 1990-luvun loppupuolella ja pyysi kirjoitusta *Elonkehä*-lehteen. Olin hiljattain saanut estetiikan professuurin Helsingin yliopistosta, ja asia oli ollut esillä myös tiedotusvälineissä. Mieleeni on jäänyt Linkolan lausahdus, joka meni suunnilleen näin: ”Estetiikan opetuksen pitäisi olla pakollista kaikille.” Ymmärsin tämän juuri niin, että meidän kaikkien olisi opittava näkemään asioiden esteettinen arvo, ei vain niiden taloudellista tai hyötyarvoa.

Lopun alku

Olen tässä luvussa puolustanut esteettisen ilmiöpiirin moninaisuutta ja esteettisten arvojen tietynasteista riippumattomuutta ekologisista tosiasioista. Olen tuonut esiin myös sen, että arjen estetiikka perustuu pysyvyydelle ja luotettavuudelle ja että erilaiset

luonnonkatastrofit – olivat ne ilmastonmuutoksen aiheuttamia tai siitä riippumattomia – järkyttävät ihmisen olemisen perusrakenteita ja samalla niihin liittyviä esteettisiä arvoja.

Esteettisiä arvoja on monenlaisia. Tätä voisi havainnollistaa Lars von Trierin mestarillisella elokuvalla *Melancholia* (2011). Aiemmin tuntematon planeetta on törmäyskurssilla Maahan. Ihmisten arkiset rutiinit järkkyvät; pysyvyys, luotettavuus ja ihmisen elämismaailman jatkuvuus ovat uhattuina. Arjen estetiikalle ei ole enää sijaa.

Kaiken kaaoksen keskelläkin esteettisistä arvoista nauttiminen traditionaalisessa mielessä on kuitenkin ainakin periaatteessa mahdollista. Rolstonilainen tieteeseen perustava esteetikko voi ihailla taivaalla näkyvää valtavaa planetaarista tapahtumaa, joka on luonnonmukainen siinä mielessä, että siinä ei ihmisellä ole minäänlaista osaa eikä arpaa, eikä voisikaan olla, sillä kyse on täysin ihmisen vaikutuspiirin ulkopuolella olevasta luonnonilmiöstä. Ne taas, jotka eivät usko tieteellisen tiedon kaikkivoipaisuuteen estetiikassa, voivat viimeisinä hetkinään ihailla lähestyvän tulipallon loistavuutta ja mahtavuutta; ylevän tunne täyttää sydämen.

Vastaavanlaisia skenaarioita voimme helposti kuvitella niiden katastrofien yhteydessä, joita ilmastonmuutos aiheuttaa. En tiedä, kuinka lohduttavaa tai edes mahdollista tällainen viimeisten hetkien estetiikka on, mutta ainakin ajatuskokeena se on kiintoisa. Parempi lienee silti tyytyä inhimilliseen mittakaavaan ja uskoon inhimillisen todellisuuden jatkuvuudesta. Näissä ponnisteluissa myös estetiikalla tieteenalana ja esteettisillä arvoilla elämismaailmamme rakennustekijöinä on oma tehtävänsä.

11. Esteettiset arvot muuttuvassa ympäristössä

1. Keats 1820/2004, 200.
2. Ruskin 1843/1983, 34.
3. Eaton 2001, 81 (suom. A. H.).
4. Emily Brady on yksi harvoista filosofi-
feista, joka on tarkastellut ilmaston-
muutoksen esteettistä ulottuvuutta.
Bradyn tarkastelu perustuu kuitenkin omaani paljon suppeampaan kan-
tilaiseen käsitykseen esteettisyydestä
ja jättää esimerkiksi juuri arjen este-
tiikan kokonaan ulkopuolelle. (Brady,
2014, 554). Bradyn kirjoitusta kom-
mentoi Matthew Auer (2019).
5. Carlson 2000, 72–73.
6. Kinnunen 1980, 49.
7. Carlson 2000, 75.
8. Kinnunen 1980, 49.
9. Godlovich 1994/2004.
10. Rolston 1995/2007, 85.
11. Gobster 1995, 8.
12. Eaton 2001, 178–179 (suom. A. H.).
13. Ibid., 179 (suom. A. H.).
14. Häyrynen 1998.
15. Yksi ensimmäisistä esteettisen akra-
sian kysymyksestä kirjoittaneista on
Anita Silvers (1972). Kyse on siitä,
että ihmisen esteettiset preferenssit
eivät käy yhteen hänen tietojensa ja
käsitystensä kanssa siitä, mikä tekee
asiasta esteettisesti arvokkaan. Eli
henkilö pitää esteettisesti jostakin,
jonka hän tietää olevan roskaa, tai ei
pidä jostakin sellaisesta, minkä hän
tietää olevan esteettisesti arvokas.
16. Rolston 1995/2007, 91.
17. Böhme 1993.
18. Naukkarinen 2011.
19. Brady 2002.
20. Beardsley 1970, 82.
21. Sanna Lehtinen Helsingin yliopis-
tosta on kehitellyt tätä käsitettä esi-
telmissään.
22. Sibley 1959/1993.
23. Ibid., 33–34.
24. Ibid., 35.
25. Heidegger 1926/2000, 78–86.
26. Haapala 2006.
27. Leddy 2012, 93–94.